

Причинок до історії повстання Наливайка.

Подав Василь Доманицький.

В останні часи початкової історії козаччини значно пощастило; мало не що року випливають по троху деякі історичні подробиці, що помагають мало-по-малу дійти до зрозуміння досі неясних та суперечних питань в сій сфері.

До таких питань, що починають розвиднювати ся, повинні ми задіяти й питання про склад учасників в перших розрухах козаччини, становище матеріальне їх проводирів, відносини останніх до уряду та до інших верств Речі посполитої і т. и. В сім напрямі вельми цікаві нові дані зустрічаємо в статі проф. М. Грушевського „Матеріяли до історії козацьких рухів 1590-х рр.“¹⁾, де знаходимо не одну відповідь на деякі неясні досі питання. Між иньшим документи, що подає д. Грушевський в своїй статі (XII і XVI), свідчать, що між козаками і деякими визначними репрезентантами українського шляхоцтва існували зносини, хоч не цілком доказані судово; так про Лободу нпр. казали, що він позичив гроші і полишив різне майно у київського войського Семена Бутовича; на київського судіча Матвія Немирича була претенсія, що ніби то він переховав майно якогось козака Андрія і взагалі брав участь у козацьких рухах, і т. и.

Отже на доказ існування таких зносин козаків з шляхоцтвом подаємо новий документ, узятий нами в „Liber inscriptionum grodu Samienseckiego за рр. 1596—1598, л. 25“²⁾.

¹⁾ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XXXI—XXXII.

²⁾ Тепер у київському Центральному архіві під числом 3616. За вказанне сього документу приношу щирю подяку молодому історикови д. Пулавському.

Документ сей припадає на осінь 1594 року, коли Наливайко і Лобода з кількома тисячами козаків (коло 6.000) покинули Язловецького і підняли на свою одвічальність похід на турецькі міста — Кілію і Тегинь. Похід сей з початку щасливий, мав дуже невеселий фінал: коли козаки вертались до дому, молдавський господар Арон з 7.000 Волохів та Турків напав на них, до півтора тисячі перебив і відібрав навад усю козацьку здобич. Козаки під проводом Наливайка з'явилися після сього під Браславом. Се було коло половини вересня 1594 р., бо 6-го вересня, коли почались у Браславі судові „рочки“, їх ще тут не було. В вересні козаки чинили розправу з браславською шляхтою, а уже в жовтні з Лободою та Наливайком в числі до 12.000 (коли повірити Бельскому) виступили в Молдавщину, спалили і пограбували Цецору та Яси, узяли велику здобич, і після того, не хапаючись (бо спочивали на Поділю), повернулись на Україну. Тут до них прилучилась сила „хлопства“, яке чинило напади на маєтності приватних осіб і вельми грабувало їх (Гайденштайн, II, 327 та інші). Мабуть деє коло сього часу Наливайко надумав порахуватись з гусятинським дідичем Мартином Калиновским, що його батькови без усякої причини „zebra pokołatal“ так, що той від сього і вмер (Broel - Platter Zbiór pamiętn. do dziejów polsk. II, 215), і взагалі багато чинив неприємностей родині Наливайків, ради чого остання мусіла перебраться до Острога.

Поданий низше документ свідчить по часті про відносини Наливайка до згаданого М. Калиновского, але ще більш — до другого — пана Тарановского¹⁾. З сим останнім Наливайко навязав досить тісні відносини. У них були спільні інтереси; вони роблять оден одному різні послуги, листують ся між собою. Бачимо, що Тарановский разом з листами посилає Наливайкови червоний „czermak pułskarlatny“, підбитий блакитним оксамитом, 10 повних барилок рушничного пороху, пів барилки горілки, трохи зеленого діонського („luńskiego“) сукна і 8 штук олова.

Післанця, козака, на імя Фелікса („pomocznika Semiona Nalewajka“), піймали з усіма сими речами слуги Калиновского

¹⁾ Як вказує титул „галицького підчашого“ — се Андрій Тарановский — відомий дипломат того часу; він не раз виконував посольські обовязки, їздив до данського та шведського короля, їздив в Альзацию, кілька раз в Порту; в 1573 р. був і в Москві (Heidenstein, I, 163—164; Paprocki, 330; Niesiecki, IV, 303; Orzelski, II, 98—106); Niesiecki IX, 6.

і привели до замку в Камінець до старости Яна Потоцького. Колиж прибув на судову сесию Калиновский, то на підставі доказів його слуг і за намаганням усіх присутних, що хотіли сього козака четвертовати, бо бачили його в Гусятині в склені, — Потоцький всадив його до в'язниці і після дозволу і згоди усіх присутних на рочках відкрив листи, що були знайдені при козакови. Один лист був від пана Тарановського до якогось пана Слотвінського, де він свого слугу іменує козаком, а другий лист (при згаданих вище речах) від тогож таки Тарановського та його управителя до Наливайка.

Коли почали козака випитувати, він признав ся, що їздив від Тарановського до Наливайка і привів йому від Наливайка дві бранки, дві „tkanku“ і дві коштовні кошульки. Коли опісля при виборі депутатів пан Тарановский давав пояснення в сій справі, то оповідав, що справді Наливайко прислав йому дві бранки та иньші річи, але він у сьому — чоловік сторонній; показував навіть лист від Наливайка до нього, в якому той писав: „посилаю вашій мосци „lamane za dobre“, але йому тих річий, окрім вище згаданих, не віддано, а й ті він вернув назад Наливайкови, бо се було чуже добро. При тім слуги Калиновського ствердили, що козака сього вони бачили в Браสลіві в Наливайком, та й козак сьому не заперечував. Тому що Тарановский поручивсь за останнього, що він не втече з в'язниці, — йому дали волю ходити свобідно по замку, але він таки утік.

Потім Яків Претвіч, каштелян каменецький, в сій справі посвідчив таке: він чув на сеймику депутатів, коли була скарга від пана Калиновського на пана Тарановського, що Наливайко, зруйновавши замок пана Калиновського, зараз же таки звідси відіслав через слугу пана Тарановського чимало річий до сього останнього. А коли в сій справі Тарановский давав пояснення, то признав ся сам, що Наливайко прислав йому бранок, дорожчих кошульок та иньших річий чимало, але він того не брав, — то все було у його управителя, і їх відіслали потім назад. Він сам показував лист Наливайка, в якому сей просив, аби вдячно відібрав від нього ті „упоминки“, що йому засилає, та щоб не мав на нього зла за те, що посилає йому „zlamane za dobre“.

Подібно показав і Микола Ланцкоронський, підкоморій каменецький, що на елекції депутата в Каменцю в вересні 1595 р. був при тім, коли Тарановский показував в колі лист Наливайка, який

Йому в тім листі за якісь послуги (схеґі) дякував і посилав річи „тамане за добре“. Сі річи, між иньшим дві бранки, Тарановському привезено в його неприсутности і віддано в листом його управителюви, а він, Тарановський, відіслав їх Наливайкови назад, а сам подав скарґу на пана Калиновского за те, що піймав його слугу і в порохом віддав до Каменецького іроду. Про се ширша справа мала бути в іроді Каменецькому, але сих книг у київському архіві нема.

Testimonia ex parte Kalinowski contra Taranowski.

Generosus Ioannes Potocki de Potok, terrarum Podoliae generalis capitaneus camenecensis et lattyczowiensis, exercituumque regni campestris notarius, existens officiose a generoso Martino Kalinowski in Usziathin herede requisitus, ut coram iudicio presenti terrestri Camenecensi et actis eiusdem relationem ex debito officii sui capitanealis faceret, quomodo ad officium suum castrensem capitanealem camenecensem quidam Felix per famulos ejusdem generosi Martini Kalinowski cum rebus certis, to iest z listamy pewnymy y rzeczamy przy nym będączimy, yako z czermakiem czerwonym pulskarlatnim, atlasem blekitnim podbity, dziesiączią beczonek pelnich prochu rusnicznego, polowicze beczoneki yedni gorzalki, poczwarta lokeczia sukna luńskiego zielonego y osm sztuk ołowiu — poimanego, iako pomocznika Semiona Nalewaika kozaka, traditus erat, — qui quidem generosus Ioannes Potocky, capitaneus camenecensis taliter ea gesta esse coram iudicio et actis presentibus terrestribus Camenecensibus personaliter comparens recognovit :

Iz sludzi pana Kalinowskiego, poimawszy iakiegosz kozaka, który s prochamy, ołowem y ynszym rzeczamy od pana Taranowskiego yechal do Nalewaika, przywiedli go na zamek do urzędu yego y z tymy rzeczamy wszistkimy, ktorego nie chciał on pierwy przyącz, acz by sam pan Kalinowski byl przy tym. Potym sam pan Kalinowski przyiachal z nim na roky sządowe ; tam, za radą ich msc. wszistkich, którzy na ten czas byly, y za instigacją slug pana Kalinowskiego, którzy chcieli tego kozaka cwiartowacz, ysz go w Usiathinie w sklepu wydzely, — przyął onego do więzienia y te lysty, ktore sie nalazly przy nym, otworzilem za pozwolieniem y zgodą wszistkich na rokach będączych. Ieden list byl od pana Taranowskiego do Slotwinskiego, w którym lyscie tego slugę kozakiem mianuje, drugi lyst od tegosz pana Taranowskiego y od urzędnika yego do Nalewaika, przy tych rzeczach. O czo gdy byl ten kozak requirowany, przyznal sie, yz on od

pana do Nalewaika yezdział y przywiozl panu od niego branki dwie, tkanki dwie y dwie kosulcze perlowe. Potym, gdi na electiei pan Taranowski dawal sprawie o sobie, powieździał, yz mu branki Naliewaiko przysłał y insze rzeczy, alie sie on tego nie chciał tknąć; pokazal tez y lyst od Naliewaika, w którym pyszał: posyłam wasz. moszcz. lamane za dobre, ale mu tego nie oddano okrom tych rzeczy wyzszej mianowanich, ktore zasie potym odesłać był Nalewaikowy miał pan Taranowski, czo sam twierdział, wydziać to bycz rzeczy czudze. To tesz sludzi pana Kalinowskiego zeznali, yz tego kozaka w Bracławiu przy Naliewaiku wydzieli, do tego sie y ten kozak przyznał. Do tegosz tez pan Taranowski ręczel urzędowy, ysz ten kozak nie miał uciąż z więzienia (zaczem wolno po zamku chodział, a w tym uciekl) y obiecującz, by tesz dobrze uciekl, — stawycz go zawzdi do sprawy.

Item magnificus Iacobus Pretwicz de Gawrony, castellanus camenecensis et capitaneus trembowliensis etc. coram iudicio et actis presentibus terrestribus camenecensibus personaliter comparens ad eiusdem generosi Martini Kalinowski officiosam requisitionem in causa praefata, eam relationem fecit recognovitque: zem sliszal na seymiku deputackim, kiedy byla skarga od i. m. pana Kalinowskiego na pana Taranowskiego s strony tego, iz kiedy Naliewayko, zlupywszy zamek pana Kalinowskiego, tedi tamze zarasz przy tym bytunku, kiedy tesz byl sluga pana Taranowskiego, ztamtađ przyniosł niemalo rzeczy do pana Taranowskiego od Naliewaika poslanich. Potym, kiedy czyniał na to obmowę pan Taranowski, prziznal sie sam do tego, ze mu Naliewaiko poslal branek, kossulek perlowych y ynszych rzeczy niemalo, „alitem ia tego nie bral, — iest to przy urzędniku moim“. Do tego ukazal lyst, kedi tesz Nalewaiko pyszał do niego, prossącz, aby wdzięcznie od niego to przyjął te upominki, czo mu possela, do tego, zeby nie miał za zle, ze mu possela złamane za cale — tego nie wiem, czo yedno to, czom sliszal, zeznawam.

Post hoc generosus Nicolaus Lanczkoronski de Brzezcie, succamerarius camenecensis, coram eodem iudicio et actis terrestribus camenecensibus personaliter comparens, in causa hac eam relationem fecit: na elekciei deputata w Camieneczu, ktora się odprawowala feria secunda post Natiwitate Mariae in anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo quinto, byłym przy tym, gdy i. m. pan Taranowski, podczassy haliczki, ukazowal list od Naliewaika w kolie, ktory mu tam za iakiesz chęci ten go Naliewaiko dziękuie, dokładającz tego rzecz „rzeci lamane za dobre posselam“, — jakosz się do tego znalazł pan Taranowski, ze tam yakiesz branki dwie y insze rzeczy poslal był Na-

lewaiko do niego, ktore w niebytnosczy yego kozak albo sluga oddal urzędnikowy pana Taranowskiego y z lystem tym, ktore zasie rzeczy pan Taranowskj powiadal, isz ye odeslal Naliewaikowy nazad, a sam się tesz uskarzal na i. m. pana Kalinowskiego, ze mu slugę poimal y do grodu kamienieczkiego oddal, y s prochi, o czym szersa sprawa iest w grodzie kamienieckim.

Quae praemissa omnia taliter gesta esse iudicio presenti retullerunt per suam personalem recognitionem.

Київський Центральний Архив, книга ч. 3616 — Liber inscriptionum Гроду Камінецького, 1596, 1597, 1598 pp., л. 25—27.

